

فرا تحلیل تاثیر میزان و نوع استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده**

تاریخ دریافت: 1402/04/16 تاریخ پذیرش: 1402/07/17

زهرا محربی¹، سید علی هاشمیان فر^{2*}، سید ناصر حجازی³

مقاله پژوهشی

چکیده

مقدمه: امروزه فضای مجازی به عنوان یک پدیده نوین تأثیر گسترده‌ای بر ابعاد زندگی افراد در خانواده دارد و تحولات بسیاری را در بین آنان موجب شده است از آنجایی که خانواده کانون اصلی حفظ هنجارها و ارزش‌های اجتماعی است از این رو در این پژوهش به بررسی تأثیر میزان و نوع استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده به شیوه فراتحلیل پرداخته شده است.

روش: بدین منظور از بین پژوهش‌های مرتبط بین سال‌های 1390-1400 تعداد 46 (19 پژوهش نوع استفاده، 27 پژوهش میزان استفاده) که از نظر روش شناختی ملاک‌های لازم جهت ورود به فراتحلیل را داشتند، انتخاب و با استفاده از روش مقایسه‌ای (همبستگی) نرم‌افزار فراتحلیل تحلیل شدند.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که نوع استفاده از فضای مجازی به طور کلی بر ارزش‌ها و هویت خانواده تأثیر معناداری ندارد، در حالی که میزان استفاده از فضای مجازی بر حسب جدول تفسیری اندازه اثر کوهن به طور متوسطی (0/313) می‌تواند بر هویت و ارزش‌های خانوادگی اثرگذار باشد و آن را کاهش دهد ($P < 0/05$).

نتیجه‌گیری: بر این اساس می‌توان گفت که بیشتر از آن که نوع استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌ها و هویت خانواده تأثیرگذار باشد، میزان استفاده از آن منجر به نزول هویت و ارزش‌ها در خانواده به اندازه متوسطی می‌گردد.

کلمات کلیدی: ارزش‌های خانواده، خانواده، فراتحلیل، فضای مجازی، هویت.

1. دانشجوی دکتری، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان، اصفهان، ایران

2. دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات، دانشگاه اصفهان، اصفهان ایران

*نویسنده مسئول (j.hashemian@Ltr.ui.ac.ir)

3. استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان، اصفهان، ایران

*این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول مقاله می‌باشد.

Meta-analysis of the Effect of the Amount and Type of Use of Virtual Space on Family Identity and Values

Received: 2023/07/07 Accepted: 2023/10/09

Zahra Moharebi¹, Seyed Ali Hashemianfar^{2*}, Seyed Naser Hejazi³

Original Article

Abstract

Background and purpose: Today, virtual space as a new phenomenon has a wide impact on the dimensions of people's lives in the family and has caused many changes among them. Since the family is the fundamental foundation of society and the main focus of maintaining social norms and values, therefore, a meta-analysis was conducted to investigate the effect of the amount and type of virtual space use on the family's identity and values.

Method: To this end, 46 related types of research between 2011 and 2021 (19 research on the type of use, 27 types of research on the amount of use) that met the necessary criteria to enter the meta-analysis were selected, and they were analyzed using the comparative (correlation) method of meta-analysis software.

Findings: The research findings showed that the type of use of virtual space, in general, does not have a significant effect on the values and identity of the family, while the amount of use of virtual space according to the interpretive table of Cohen's size can moderately (0/313) affect the identity and Family values are practical and reduce it. ($P < 0/05$).

Conclusion: Based on this, it can be said that more than the type of use of virtual space affects the values and identity of the family, the amount of its use leads to the decline of the identity and values of the family to a moderate extent.

Keyword: Family, Identity, Meta-Analysis, Virtual Space, Family Values.

1. PhD Student, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Islamic Azad University, Dahaghan Branch, Isfahan, Iran.

2. Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature, Isfahan University, Isfahan, Iran

*Corresponding Author j.hashemian@Ltr.ui.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Islamic Azad University, Dehaghan Branch, Isfahan, Iran

This article is taken from the doctoral thesis of the first author of the article.

مقدمه

از دیرباز خانواده به عنوان یک خرده نظام اجتماعی و پایه بنیادین جامعه است که کانون اصلی حفظ سنت‌ها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی به شمار می‌رود و می‌تواند بستر بروز عواطف انسانی، پرورش فردی و اجتماعی را نیز فراهم سازد (حسین پور و مومنی، 1396). خانواده ساختاری است که افراد ورود به جمع‌های بزرگتر و فرایند اجتماعی شدن را با رعایت ارزش‌های خانوادگی خاص خود که کلید ورود به جمع است می‌آموزند. ارزش‌های خانوادگی که مجموعه‌ای از بایدها و نبایدها و چگونگی رفتار است در واقع به افراد می‌آموزد که چگونه می‌توانند در جمع خانواده حضور یابند و مورد قبول واقع شوند. از این لحاظ توجه به مفهوم ارزش‌ها در خانواده به ویژه ارزش‌های خانوادگی، اجتماعی و اخلاقی، حائز اهمیت است و می‌توان گفت که جزو اساسی‌ترین عناصر تشکیل یک خرده نظام اجتماعی (خانواده) و دیگر نظام‌های اجتماعی (جامعه) محسوب می‌گردد (لوپز و کارتروس¹، 2018).

علاوه بر این حضور افراد در خانواده می‌تواند به آنان کمک کند که خود را بهتر بشناسند، درباره خود بیشتر اطلاعات کسب کنند و بهتر بتوانند خود را از دیگران مجزا کنند و به اصطلاح هویت خود را تشکیل دهند (برک²، 1397). هویت به مجموعه ویژگی‌ها و خصوصیتی اشاره دارد که فرد را از دیگران به عنوان یک شخص منحصر به فرد مجزا می‌سازد و دربردارنده هر آن چیزی است که فرد خود را آن گونه می‌شناسد و یا اصطلاحاً خود را با آن توصیف می‌کند (گرینبرگ³، 1398). هویت در واقع چهارچوبی است که می‌تواند افراد را هم با یکدیگر پیوند دهد و هم از یکدیگر منفک سازد. به طور کلی هویت افراد از بافت خانواده و نزدیکان و هر آنچه که آنان را به یکدیگر مرتبط می‌سازد تاثیر می‌پذیرد و می‌تواند تحت عنصر ارتباطات بسط یابد یا دچار تغییر و دگرگونی شود (شهابی عنبران، جعفری، هاشمی و سلطانی فر، 1401؛ موسیوند، زارعان، و کابلی، 1400).

در همین راستا یکی از عواملی که ارتباط با دیگران را امروزه تسهیل نموده است استفاده از فضای مجازی است (دابس⁴، 2018). ورود وسایل ارتباطی جدید در قالب شبکه‌های اجتماعی مجازی به طور گسترده‌ای توانسته بر فراوانی و کیفیت تعاملات اعضا درون خانواده و همینطور در برقراری تعامل با گروه‌ها و اجتماعات بیرون از خانواده تاثیر بگذارد به طوری که محبوبیت این فناوری به طور غیرقابل باوری افزایش یافته است و حتی امروزه عدم دسترسی به این فناوری برای افراد غیرقابل ممکن به نظر می‌رسد (زینالی و زینالی، 1401). رسانه‌های اجتماعی کاربران خود را قادر می‌سازد تا علاوه بر اینکه علایق، افکار و نگرش‌های خود را تحت محتوای آنلاین با دیگران به اشتراک بگذارند بلکه بتوانند ارتباط گسترده‌ای با دیگر افراد در سراسر جهان داشته باشند (کار و هیز⁵، 2015). از نظر تاریخی گرچه رسانه‌های اجتماعی فناوری نسبتاً جدیدی به حساب می‌آید (باس و همیسون⁶، 2021)، اما این فناوری، موقعیتی همچون «زمان‌هایی از تعهد» را برای افراد به همراه داشته که نوعی «ناامنی وجودی جدید» برای بخش بزرگی از جمعیت ایجاد نموده است که می‌تواند هویت فردی، خانوادگی و اجتماعی افراد را تحت تاثیر قرار دهد.

علاوه بر این، یکی از اصلی‌ترین نگرانی‌ها در مورد استفاده از فضای مجازی به ویژه شبکه‌های اجتماعی تجربه انزوا اجتماعی است بدین معنی که هرچه افراد بیشتر وقت خود را صرف برقراری ارتباط آنلاین و به اشتراک‌گذاری زندگی روزانه در فضای مجازی بکنند به طور طبع زمان کمتری برای تعامل با یکدیگر در دنیای فیزیکی دارند (گیدنز⁷، 1395). از این جهت یکی از تاثیرات استفاده بیشتر از فضای مجازی در خانواده‌ها اختصاص زمان کیفی کمتری با خانواده و دوستان می‌باشد (خالد⁸، 2017). برحسب آمارها کاربران فضای مجازی به طور تقریبی روزانه 7 ساعت وقت خود را این محیط سپری می‌کنند و تقریباً یک سوم

1. Lopez, & Cuarteros
2. Berk
3. Greenberg
4. Dubbes
5. Cear & Heys
6. Buss, & Haimson
7. Giddens
8. Khalidi

از زمان بیداری خود را با فناوری‌های اجتماعی می‌گذرانند (عبدالله محمود و احمد شفیق، 2018). در ایران نیز شبکه‌های اجتماعی در چندین سال اخیر محبوبیت فوق‌العاده‌ای داشته‌اند و به دلیل قابلیت ایجاد پروفایل و فرصت تجربه یک شخصیت مجازی با بارگذاری تکه‌هایی از موسیقی، فیلم و موارد مورد علاقه خود (تصاویر، ویدیو و غیره) افراد از نظر هویتی توانایی تجربه‌ای جدید را در شبکه‌های اجتماعی به‌دست آورده‌اند (البحری، دانگ، یی و خلیلی¹، 2021؛ کیانی و همکاران، 1397؛ کیسلر²، 2014). در این زمینه یکی از معضلاتی که کاربران فضای مجازی را تهدید می‌کند نداشتن آگاهی کافی درباره فضای مجازی است که می‌تواند آسیب اخلاقی را برای آنان به دنبال داشته باشد. مطالعات نشان می‌دهد که هرچه میزان استفاده از فضای مجازی در خانواده افزایش یابد تعاملات خانوادگی کمتر می‌شود و سرمایه اجتماعی پیوند خانوادگی کاهش می‌یابد (حاج محمدی و حاج محمدی، 1397). البته نتایج مطالعات درباره تاثیر فضای مجازی بر خانواده ضد و نقیض می‌باشد مطالعات دیگری نشان می‌دهد حضور در فضای مجازی تاثیرات مثبتی هم به دنبال دارد به طور مثال نتایج مطالعات ناشی از تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر سبک زندگی زوجین حاکی از آن است که کسب اطلاعات از طریق فضای مجازی برای زوجین منجر به افزایش دانش و آگاهی آنان می‌گردد و دسترسی پذیری که این فضای مجازی برای آنان فراهم می‌سازد می‌تواند تخلیه احساسات، کاهش فاصله فیزیکی، افزایش زمان باهم بودن و بستر اولیه آشنایی با همسر را موجب گردد (تاج‌آبادی فراهانی، شکرپیگی و مهاجری، 1398) با این وجود پژوهش‌های دیگری نیز بر پیامدهای منفی حضور در این فضا اشاره داشته‌اند که نتایج آنان حاکی از ایجاد اختلال در تعاملات زوجین از طریق کم‌رنگ شدن ارتباط کلامی بین زوجین، تهدید صمیمیت و ایجاد خلایع عاطفی است (یاراحمدی و همکاران، 1398).

برخی یافته‌ها نیز حاکی از آن است که تاثیرات شبکه‌های اجتماعی از خوب به بد متفاوت است. به طور مثال مهارت‌های اجتماعی نوجوانان در اثر استفاده بیش از اندازه از فضای مجازی در حال کاهش است و بیشتر آنان ترجیح می‌دهند که اطلاعات مورد نیاز خود را از طریق شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی به‌دست آورند. این تغییر تمایل در افراد بیشتر از قبل می‌تواند مهارت‌های آنان در خانواده را صحنه بگذارد (زینالی و زینالی، 1401)، در این شرایط هر یک از اعضای خانواده خود می‌بایستی بیاموزد که چگونه با دیگری ارتباط برقرار سازد یا چگونه دیگری را دلداری دهد تا بتواند سطحی از روابط میان فردی خود را حفظ نماید (دورکین و همکاران، 2018). مطالعات نشان می‌دهد که کیفیت روابط بین فردی را می‌توان به صورت تعاملات رو در رو و یا از طریق رسانه‌های اجتماعی بهبود بخشید و این وابسته به شرایط و موقعیت است در موقعیت‌های متعارض ارتباط از طریق رسانه‌های اجتماعی مناسب‌تر از تعاملات رودررو است و بالعکس در موقعیت‌های بدون تعارض تعاملات رو در رو بیشتر کیفیت روابط بین فردی را تضمین می‌کند (دورکین و همکاران، 2018). از این لحاظ نتایج پژوهشی در ارتباط با تاثیر فضای مجازی بر خانواده ضد و نقیض است، برخی از پژوهش‌ها آن را مفید دانسته‌اند (تاج فراهانی و همکاران، 1397) و برخی دیگر از پژوهش‌ها تاثیرات منفی آن را گزارش می‌کنند (رئسی و همکاران، 1400، حیدری، 1400) از این لحاظ با توجه به یافته‌های متناقض تاثیر فضای مجازی بر عملکرد خانواده این پژوهش درصدد بررسی تاثیر نوع و میزان استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌ها و هویت خانواده با شیوه فراتحلیل در قالب یک فرضیه پژوهش برآمد چرا که فراتحلیل شیوه‌ای مفید و قوی برای ترکیب نتایج مطالعات متعدد به جهت دستیابی به یک برآورد بهتر است.

1. Alharbi, Dong, Yi & Khalil

2. Kiesler

روش

در مطالعه حاضر به منظور تحقق هدف پژوهش، از روش فراتحلیل استفاده شده است فراتحلیل، شیوه‌ای قوی برای ترکیب هدفمند نتایج مطالعات متعدد جهت رسیدن به یک برآورد بهتر درباره حقیقت است (عریضی و فراهانی، 1388). از این رو در این پژوهش به جهت دستیابی به یک نتیجه‌گیری کلی در زمینه تاثیر نوع و میزان استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌ها و هویت خانواده روش فراتحلیل به کار گرفته شده است جامعه آماری این پژوهش مقالات چاپ شده در مجلات علمی-پژوهشی فارسی و انگلیسی کشور و نیز پایان نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری در محدوده سال‌های 1390 الی 1400 بود که از میان آن‌ها مجموعاً 68 پژوهش که ملاک‌های ورود (تناسب موضوع پژوهش، روش‌شناختی مناسب، شیوه انجام پژوهش به صورت مقایسه‌ای و رابطه‌ای و ابزار سنجش مناسب) به فراتحلیل را داشتند، مورد بررسی قرار گرفتند و در نهایت با 46 پژوهش (19 پژوهش نوع استفاده و 27 پژوهش میزان استفاده از فضای مجازی) در طی چهارگام براساس مراحل فراتحلیل کوهن¹ شامل؛ شناسایی، انتخاب، انتزاع و تجزیه و تحلیل (هاویت و کرامر²، 1388) با استفاده از شیوه هانتر و اشمیت³ انجام شد و از طریق نرم‌افزار CMA-3 در انتها تحلیل گردید در ادامه مراحل فراتحلیل به صورت مبسوط آورده شده است

1. متغیرهای مورد نظر: در اولین گام و قبل از هر اقدام دیگری، متغیرهای پژوهش مشخص شدند که این متغیرها شامل «فضای مجازی (اینترنت، شبکه‌های اجتماعی)، میزان و نوع استفاده از فضای مجازی، هویت و ارزش‌های خانواده» بود. نکته‌ای دیگر که مدنظر قرار گرفت انجام مطالعات در جامعه ایران بود به گونه‌ای که مطالعات خارجی، مورد بررسی قرار نگرفتند. 2. جستجوی پایگاه‌ها: در گام دوم براساس متغیرهای تعیین شده، کلیدواژه‌هایی برای جستجوی فراگیر در پایگاه‌های مختلف انتخاب شدند. این کلیدواژه‌ها در جستجوی فارسی شامل «فضای مجازی (اینترنت و شبکه‌های اجتماعی)، میزان استفاده از فضای مجازی (میزان استفاده، سابقه کاربری، میزان استفاده روزانه، هفتگی و ماهانه، مدت زمان عضویت، کمیت استفاده، میزان حضور و فعالیت، میزان ساعات استفاده، میزان مصرف)، نوع استفاده از فضای مجازی (اخبار، رویداد دوستان، فیلم و عکس، مسائل اجتماعی فرهنگی، فعالیت سیاسی، فعالیت آموزشی، پیگیری مسائل صنفی، فعالیت مذهبی، مسائل علمی، نظردهی درباره مسائل مختلف، فضای تعاملی، تولیدات و محتوا، داشتن هویت گمنام، عدم حضور فیزیکی، ارتباط و تعامل، گستردگی فضای تعاملی، مشارکت و فعالیت، سبک زندگی ناشی از فضای مجازی، حضور با هویت واقعی، کیفیت استفاده، استفاده به صورت اطلاعاتی، سرگرمی و ارتباطی)، هویت (هویت افراد، هویت نهاد خانواده، هویت اجتماعی، تعاملات اجتماعی و فرهنگی اعضا خانواده، مطلوبیت و مناسبات اجتماعی، تعاملات اجتماعی) و ارزش‌های خانواده (ارزش‌های خانواده، بی‌اعتنایی ارزش‌های خانواده، ارزش‌های دینی، بی‌اعتنایی ارزش‌های دینی)» بود که در پایگاه‌های مختلف همچون «پایگاه پایان نامه‌های کشور (ایران داک)، پایگاه نشریات ایران (مگ ایران)، پایگاه اطلاعات جهاد دانشگاهی، سایت علوم انسانی و پایگاه نشریات ادواری، پایگاه مقالات کشورهای اسلامی و پایگاه ثبت همایش‌های کشورهای اسلامی (سیویلکا)» مورد جستجو قرار گرفتند. 3. به کارگیری معیارهای روشن برای تعیین پژوهش‌های قابل شمول: در این مرحله پس از بررسی تمامی پژوهش‌های به دست آمده در گام قبل، پژوهش‌هایی که ملاک ورود به فراتحلیل را دارا بودند انتخاب شدند از جمله این ملاک‌ها می‌توان به 1. برخورداری از شرایط لازم روش‌شناختی (فرضیه سازی، روش پژوهش، جامعه آماری، حجم نمونه، روش نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، روش آماری مناسب) 2. تناسب موضوع پژوهش (تاثیر میزان/نوع استفاده از فضای مجازی (اینترنت/شبکه‌های اجتماعی بر ارزش‌ها/هویت خانواده) 3. انجام پژوهش به صورت مقایسه‌ای و رابطه‌ای (همبستگی، رگرسیون، آزمون t، تحلیل واریانس)، 4. استفاده از ابزار پژوهش مناسب و پایا جهت سنجش میزان تاثیر فضای مجازی بر

1. Cohen

2. Howitt & Cramer

3. Hunter and Schmidt

هویت و ارزش‌های خانواده. بنابراین پژوهش‌هایی که شرایط فوق را نداشتند از فراتحلیل حذف شدند و در نهایت 46 پژوهش (19 نوع استفاده و 27 پژوهش میزان استفاده) برای انجام مراحل بعدی انتخاب شدند. فهرست فراتحلیل که به منظور انتخاب پژوهش‌های مناسب و استخراج اطلاعات لازم به کار برده شد شامل: عنوان مطالعه، نام پژوهشگر، سال اجرای پژوهش، تعداد نمونه، آماره، میزان آماره و سطح معناداری بود. این فهرست برای نوع و میزان استفاده فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده بررسی و تکمیل شد و یافته‌های آن برحسب نوع و میزان استفاده از فضای مجازی در جداول 1 و 2 آورده شده است.

جدول 1. فهرست پژوهش‌های مورد استفاده در فراتحلیل برحسب نوع استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده به ترتیب سال

ردیف	نویسندگان	سال پژوهش نمونه	متغیر مستقل	متغیروابسته	میزان آماره (t) سطح معناداری
1	حسین پور و مومنی	1396	فضای تعاملی	هویت نهاد خانواده	0/001 t 14/08
2	حسین پور و مومنی	1396	تولیدات و محتوا شبکه مجازی	هویت نهاد خانواده	0/001 t 14/71
3	خوش صفا و کفایتی	1396	تعاملی بودن ارتباطات	ارزش‌های خانواده	0/001 -0/28
4	خوش صفا و کفایتی	1396	گمنام بودن	ارزش‌های خانواده	0/01 -0/16
5	خوش صفا و کفایتی	1396	عدم حضور فیزیکی	ارزش‌های خانواده	0/661 -0/026
6	خوش صفا و کفایتی	1396	گسترده‌گی فضای ارتباطی	ارزش‌های خانواده	0/567 0/036
7	فلاحی	1395	اخبار	هویت	0/089 -0/093
8	فلاحی	1395	رویداد دوستان	هویت	0/59 0/03
9	فلاحی	1395	فیلم و عکس	هویت	0/63 0/026
10	فلاحی	1395	مسائل اجتماعی فرهنگی	هویت	0/201 0/07
11	فلاحی	1395	فعالیت سیاسی	هویت	0/95 -0/03
12	فلاحی	1395	فعالیت آموزشی	هویت	0/19 0/072
13	فلاحی	1395	پیگیری مسائل شغلی	هویت	0/15 0/079
14	فلاحی	1395	فعالیت مذهبی	هویت	0/001 - 0/38
15	فلاحی	1395	مسائل علمی	هویت	0/003 0/294
16	فلاحی	1395	نظر درباره عکس	هویت	0/73 0/088
17	فلاحی	1395	نظر درباره مسائل مذهبی	هویت	0/053 0/296
18	فلاحی	1395	نظر درباره مسائل علمی	هویت	0/043 0/311
19	احمدی و همکاران	1394	میزان مشارکت و فعالیت	ارزش‌های خانواده	0/001 -0/46

جدول 2. فهرست پژوهش‌های مورد استفاده در فراتحلیل برحسب میزان استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده به ترتیب سال

ردیف	نویسندگان	سال پژوهش	نمونه	متغیر مستقل	متغیروابسته	میزان آماره (t) سطح معناداری
1	رئییسی و همکاران	1400	378	میزان استفاده	تعاملات اجتماعی فرهنگی	0/001 -0/532
2	رئییسی و همکاران	1400	378	میزان استفاده	تعاملات اجتماعی فرهنگی	0/001 - 0/302
3	رئییسی و همکاران	1400	378	میزان استفاده همسر	تعاملات اجتماعی فرهنگی	0/001 - 0/33
4	رئییسی و همکاران	1400	378	میزان استفاده فرزندان	تعاملات اجتماعی فرهنگی	0/023 -0/25
5	رضایی و پورجلیلی	1397	378	میزان ساعات استفاده	انسجام اجتماعی	0/0001 -0/297
6	رضایی و پورجلیلی	1397	378	میزان ساعات استفاده	مطلوبیت مناسبات	0/07 0/098
7	خوش صفا و کفایتی	1396	382	میزان استفاده	ارزش‌های خانواده	0/001 -0/281
8	شکرپیگی	1396	400	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی بی‌اعتنایی به ارزش‌های دینی		0/001 0/69
9	خوش صفا و کفایتی	1396	382	سابقه کاربری	کاهش ارزش‌های خانوادگی	0/001 0/305
10	عطایی کچویی و همکاران	1396	384	میزان استفاده	نظام ارزشی دینی	0/04 -0/179
11	عطایی کچویی و همکاران	1396	384	میزان استفاده	نظام ارزشی خانواده	0/003 -0/218
12	حسین پور و مومنی	1396	184	مدت عضویت	هویت نهاد خانواده	0/001 t 12/64
13	قنبریان و درویشی	1395	410	میزان استفاده از اینترنت	دینداری	0/19 -0/054
14	قنبریان و درویشی	1395	410	میزان استفاده	دینداری	0/001 -0/218
15	قنبریان و درویشی	1395	410	میزان استفاده از اینترنت	ارزش‌های خانواده	0/001 -0/37
16	قنبریان و درویشی	1395	410	میزان استفاده	ارزش‌های خانواده	0/001 -0/23
17	فلاحی	1395	376	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی	احساس تعلق	0/824 0/012
18	خالدی و همکاران	1395	384	میزان استفاده اینترنت	هویت اجتماعی	0/001 -0/469
19	خالدی و همکاران	1395	384	میزان استفاده از فناوری‌های نوین	هویت اجتماعی	0/001 -0/587
20	گنجی و نیازی شهرکی	1394	236	میزان استفاده از فناوری‌های نوین	تضعیف میزان دینداری	0/01 0/16
21	گنجی و نیازی شهرکی	1394	236	فناوری‌های نوین	کم شدن ارزش‌ها	0/001 0/42
22	احمدی و همکاران	1394	300	مدت زمان عضویت	ارزش‌های خانواده	0/001 -0/41
23	احمدی و همکاران	1394	300	میزان استفاده	ارزش‌های خانواده	0/001 -0/48
24	رضا پور و همکاران	1394	120	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی	تعامل اجتماعی زوجین	0/001 -0/323
25	خدامرادی و سعادت	1393	139	استفاده روزانه	ارزش‌های خانواده	0/39 F 854/9
26	خدامرادی و سعادت	1393	139	استفاده هفتگی	ارزش‌های خانواده	0/38 F 854/9
27	خدامرادی و سعادت	1393	139	استفاده ماهانه	ارزش‌های خانواده	0/001 F 854/9

4. تعیین اندازه اثر برای هر پژوهش: در گام چهارم اندازه هر پژوهش به طور جداگانه با وارد نمودن اطلاعات آماری پژوهش در نرم‌افزار CMA-3 به دست آمد. 5. در گام آخر با ترکیب اندازه اثرهای به دست آمده حاصل از پژوهش‌ها و تعیین میزان معناداری پژوهش‌ها توسط نرم‌افزار CMA-3، اندازه اثر ترکیبی و سطح معناداری ترکیبی به دست آمد.

یافته‌ها

نتایج تحلیل داده‌های حاصل از پژوهش‌ها توسط نرم‌افزار CMA-3 و چک لیست پژوهش‌ها به صورت تفکیک شده برای هر پژوهش در جداول 3 و 4 آورده شده که شامل؛ اندازه اثرهای پژوهش‌ها، اندازه اثر ترکیبی، میزان معناداری ترکیبی و غیره می‌باشد.

جدول 3. خلاصه یافته‌های فراتحلیل و اندازه اثر نوع استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده

ردیف پژوهش	متغیرهای وابسته	نام پژوهش	میزان آماره r	آماره z	سطح معناداری
1			0/088	1/70	0/088
2			0/072	1/39	0/164
3			0/294	5/85	0/001
4			0/311	6/21	0/001
5	هویت فردی		-0/03	-0/58	0/562
6			0/026	0/502	0/615
7		فلاحی	0/07	1/354	0/176
8			0/079	1/529	0/126
9			0/38	7/726	0/001
10			0/295	5/893	0/001
11			-0/093	-1/801	0/072
12			0/03	0/580	0/562
13	هویت نهاد خانواده		0/722	-12/26	0/001
14		حسین پور	-0/73	-12/69	0/001
	اندازه اثر هویت		-0/003	0/234	0/815
15			-0/26	-0/506	0/001
16	ارزش‌های خانواده		0/16	-3/142	0/483
17		خوش صفا	0/36	0/701	0/001
18			-0/28	-5/601	0/001
19		احمدی	-0/46	-8/571	0/001
	اندازه اثر ارزش‌های خانواده		-0/085	-3/607	0/001
	اندازه اثر ترکیبی		-0/02	-1/684	0/092

همان‌طور که یافته‌های جدول فوق نشان می‌دهد نوع استفاده از فضای مجازی بر هویت افراد و خانواده تأثیری نداشته است ($P > 0/05$)، در حالی که میزان اندازه اثر نوع استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده برابر با $0/085$ می‌باشد و در سطح $P < 0/05$ معنادار می‌باشد و حاکی از تأثیر نوع استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده می‌باشد. اندازه اثر ترکیبی تأثیر نوع استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده نیز معنادار نبوده است ($P > 0/05$).

در ادامه خلاصه یافته‌های جدول فراتحلیل و اندازه اثر میزان استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده آورده شده است.

جدول 4. خلاصه یافته‌های فراتحلیل و اندازه اثر میزان استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده

سطح معناداری	آماره z	میزان آماره r	نام پژوهش	کد پژوهش
0/001	-6/133	-0/305	خوش صفا	1
0/001	-7/836	-0/370	قنبریان	2
0/001	-4/725	-0/230	عطایی	3
0/001	-4/732	-0/218		4
0/002	-0/858	-0/073		5
0/006	-0/877	-0/075	خدامرادی	6
0/001	-3/306	-0/276		7
0/001	-7/507	-0/41		8
0/043	-9/013	-0/48	احمدی	9
0/001	-15/776	-0/301	اندازه اثر ارزش‌های خانواده	
0/014	-2/463	-0/16		1
0/001	-6/834	-0/420	گنجی	2
0/001	16/895	-0/69	شکریگی	3
0/001	-5/532	-0/179	عطایی	4
0/276	1/09	-0/054		5
0/001	-4/47	-0/218	قنبریان	6
0/001	-5/622	-0/281	خوش صفا	7
0/001	-15/58	-0/306	اندازه اثر ارزش‌های دینی	
0/817	0/232	0/012	فلاحی	1
0/001	-11/24	-0/684	حسین پور	2
0/001	-9/93	-0/469		3
0/001	-13/13	-0/587	خالدی	4
0/001	-11/48	-0/532		5
0/001	-6/03	-0/302	رئبسی	6
0/001	-6/63	-0/330		7
0/001	-4/94	-0/250		8
0/001	-5/15	-0/323	رضاپور	9
0/001	-5/93	-0/297	رضایی	10
0/057	1/90	0/098		11
0/001	-21/374	-0/333	اندازه اثر هویت	
0/001	-17/576	-0/313	اندازه اثر کلی	

همان‌طور که یافته‌های جدول فوق نشان می‌دهد تاثیر میزان استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده به میزان 0/301 است ($P < 0/05$) یعنی استفاده بیشتر از فضای مجازی می‌تواند ارزش‌های خانواده را به میزان 30/1 درصد کاهش دهد علاوه بر این همان‌طور که یافته‌های جدول فوق نشان می‌دهد تاثیر فضای مجازی بر ارزش‌های دینی به میزان 0/306 و در سطح $P < 0/05$ معنادار است، در واقع فضای مجازی به میزان 30/6 درصد می‌تواند از ارزش‌های دینی بکاهد. همچنین یافته‌های جدول فوق گویای آن است که تاثیر فضای مجازی بر هویت خانواده به میزان 0/333 و در سطح $P < 0/05$ معنادار است. این یافته حاکی از آن است که میزان استفاده از فضای مجازی به میزان 33/3 می‌تواند منجر به کاهش احساس هویت به عنوان یک خانواده در افراد گردد. اندازه اثرهای به‌دست آمده مبتنی بر جدول تفسیر اندازه اثر کوهن در حد متوسط است. بنابراین می‌توان گفت تاثیر استفاده از فضای مجازی مبتنی بر میزان استفاده بر هویت و ارزش‌های خانواده از نظر شاخص اندازه اثر کوهن دارای اندازه متوسط است.

بحث و نتیجه‌گیری

همان‌طور که ادبیات پژوهشی نشان می‌دهد مطالعات فراتحلیل شیوه‌های قوی برای ترکیب نتایج مطالعات متعدد و دستیابی به برآورد بهتر از متغیرهای مورد نظر هستند همان‌گونه که هدف پژوهش حاضر نیز دستیابی به یک برآورد بهتر نسبت به تاثیر نوع و میزان استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانواده بود و نتایج این پژوهش نشان داد که میزان استفاده از فضای مجازی بر هویت و ارزش‌های خانوادگی تاثیرگذار است به طوری که می‌تواند به میزان 0/313- کاهش هویت و ارزش‌های خانواده را در برداشته باشد در حالی که نوع استفاده از فضای مجازی به طور کلی بر هویت و ارزش‌های خانواده موثر نبود و تنها بر ارزش‌های خانواده تاثیرگذار بود که این نتیجه با یافته‌های پژوهشی خوش صفا و کفاشی (1395)، که تاثیر گمنامی، سابقه کاربری و تعاملی بودن ارتباطات در شبکه‌های اجتماعی را بر ارزش‌های خانوادگی را دارای بیشترین تاثیر دانسته‌اند همسو می‌باشد. همچنین با نتایج پژوهشی احمدی و همکاران (1394)، که نشان داد استفاده از فضای مجازی (فیس بوک) بر ارزش‌های خانوادگی تاثیرگذار بوده است همسو بود.

یافته‌های دیگر نیز نشان می‌دهد که تاثیر استفاده از فضای مجازی بر نظام ارزشی افراد در شهرها و روستاها متفاوت است مطالعات نشان می‌دهد که استفاده از فضای مجازی در خانواده‌های شهری بالاتر از خانواده‌های روستایی است و همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین نظام ارزشی خانوادگی و دینی در افراد روستایی و شهری وجود دارد و بین میزان استفاده از فضای مجازی و نظام ارزشی خانوادگی ارتباط معکوسی وجود دارد (کچویی، انصاری و کیانپور، 1396) که همسو با نتایج اخیر مبنی بر کاهش ارزش‌ها و هویت خانوادگی در اثر استفاده از فضای مجازی است.

در راستای تبیین نتایج پژوهش حاضر می‌توان اشاره داشت که امروزه فضای مجازی در توسعه جوامع نقش بسزایی دارد و فناوری اطلاعات و ارتباطات در این رابطه حائز اهمیت است و یکی از عوامل اجتماعی شدن و جامعه‌پذیری به ویژه برای کودکان و نوجوانان از طریق فضای مجازی است (شهابی عنبران و همکاران، 1401)، چراکه می‌تواند به نگرش‌ها و گرایش‌های ارزشی آنان سمت و سو دهد. یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که ارزش‌های خانوادگی در میان افرادی که از فضای مجازی استفاده می‌کنند با افرادی که از این فضا استفاده نمی‌کنند متفاوت است و ارزش‌های خانوادگی آنان با توجه به نوع استفاده از فضای مذکور متفاوت است و طول زمان استفاده از فضای مجازی می‌تواند در ارزش‌های خانوادگی تفاوت ایجاد نماید (خدامرادی، سعادت و خدامرادی، 1393).

بنابراین امروزه تحت تاثیر قرار گرفتن ارزش‌های اجتماعی خانواده‌ها به واسطه ورود وسایل ارتباط جمعی همچون شبکه‌های اجتماعی مسئله‌ای غیرقابل انکار است اما آسیب‌هایی نیز این تکنولوژی با خود به همراه داشته است که یکی از اصلی‌ترین آنها تغییر سبک زندگی، شکستن باورها و ارزش‌ها و ایجاد تغییرات هویتی به ویژه در زنان و دختران بوده است در این راستا یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که برخی از ویژگی‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی از جمله محیط تعاملی، فضای صمیمی و احساس رضایت، گروه‌ها و اجتماعات مجازی و محتوا شبکه‌های اجتماعی، تاثیر غیرقابل انکاری بر هویت و ارزش‌های خانواده دارد (درشتی، شیرمحمدی و ادیبی، 1398). همچنین یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که فضای مجازی می‌تواند هویت‌های دوگانه‌ای برای نوجوانان ایجاد نماید (جلالی، اسکندری، برجلی، سهرابی، و عسگری، 1401؛ عنبران و همکاران، 1401).

از سوی دیگر به طور طبیعی تداوم هر جامعه‌ای در گرو تداوم ارزش‌های اساسی آن است و این تداوم ارزشی و انتقال آن در طول نسل‌ها منطق ذاتی جامعه پذیری را تصریح می‌سازد که از طریق خانواده از اولین سال‌های زندگی آغاز می‌گردد ارتباط خانواده و ارزش‌ها ارتباطی دو سویه است و این ارزش‌های مشترک است که همبستگی اجتماعی را رقم می‌زند و جز عناصر مهم وحدت روانی افراد به شمار می‌آید (گیدنز، 1395). ارزش‌ها به نظام اجتماعی هویت می‌بخشد و بنیان نظام فرهنگی جامعه را شکل می‌دهد و معیارهای اساسی برای زیربنای هنجارهای اجتماعی (بایدها و نبایدها) می‌باشند. در واقع ارزش‌های باثبات نسبی می‌تواند فرهنگ عمومی با ثبات نسبی را به همراه داشته باشد و اگر ارزش‌ها دچار تزلزل گردند فرهنگ عامه نیز دچار آسیب می‌گردد. بنابراین ارزش‌ها مرکزیت و بار عاطفی دارند و در مدیریت رفتارها و رندهای عمومی جامعه نقش اساسی دارند. البته باید دانست که تغییر در نظام ارزشی خانواده به دلیل تفاوت نسلی و پایداری هر نسل به ارزش‌های متفاوت به ویژه در دنیای امروزی همواره یکی از مسائل مهم خانواده بوده است و تضاد و تعارض ارزش‌ها و ایستارهای خانوادگی در میان نسل‌های مختلف در درون خانواده‌ها وجود داشته است (گیدنز، 1395). یکی از مسائلی که استحاله ارزشی و تضاد ارزشی را به دنبال خود دارد؛ آگاهی و اطلاع‌یابی فزاینده است که رسانه‌ها به ارمغان آورده‌اند به طوری که تغییر و تحول یکی از خصیصه‌های زندگی روزانه است امروزه اکثر افراد مجموعه‌ای وسیعی از زندگی‌های نوینی را که قبلاً هرگز ندیده‌اند و منبع آن رسانه‌های جمعی همچون اینترنت است، تجربه می‌کنند و زندگی‌شان را از طریق آن شکل می‌دهند. اینترنت هم اکنون به همه زوایای زندگی انسان امروزی نفوذ کرده، ارزش‌های اجتماعی خانواده را تحت تاثیر قرار داده (کیسلر، 2014) و منجر به تغییرات رفتاری و گفتمان نسل جوان نیز شده است. به طور مثال در گذشته خانواده‌های سنتی به دلایل گوناگون روابط درونی و بیرونی گسترده‌ای داشته‌اند اما استفاده از اینترنت کم و کیف این روابط را تغییر داده و تعامل خانوادگی در این میان کاهش یافته است که این خود منجر به تحول بیشتر در ارزش‌های سنتی خانواده شده است (قنبریان برزیان و درویشی، 1395).

در واقع با ورود تکنولوژی وسایل ارتباط جمعی در خانواده‌ها به سبب نظم اطلاعاتی که با خود به همراه داشته است همچون گذشته از طریق نظام ارزشی خانواده مثل دین نمی‌توان به بازآفرینی ارزش‌ها و ایستارهای اجتماعی و یا حفظ و قوام بخشیدن به آن‌ها دست یافت. گرچه از طریق رسانه‌های نوین می‌توان به اشاعه ادیان پرداخت اما سرعت تغییرات ارزشی به واسطه فناوری‌های نوین در حوزه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی و لایه‌های جامعه بیشتر می‌باشد. در این راستا می‌توان به ظهور اشکال جدیدی از خانواده و ازدواج و تغییر معیارهای همسرگزینی (تاج آبادی و همکاران، 1398)، که بخشی از واقعیات تغییرات ارزشی در خانواده ایرانی است اشاره نمود. ادبیات پژوهشی در این باره نشان می‌دهد که استفاده از فضای مجازی و رسانه ارتباط معکوسی با میزان دینداری افراد دارد و همچنین ارتباط مستقیمی بین دینداری و پایداری به ارزش‌های خانواده گزارش

شده است (قنبریان برزبان و درویشی، 1395). از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به ازدست دادن بسیاری از مقالات پژوهشی به دلیل عدم گزارش دهی مناسب نتایج اشاره داشت. پیشنهاد می‌گردد که در پژوهشی مجزا به شیوه فراتحلیل به بررسی تاثیر میزان استفاده از فضای مجازی بر ساختار خانواده و تعاملات بین فردی آنان پرداخت و نتایج آن را با پژوهش اخیر مورد مقایسه و بررسی قرار داد. همچنین پیشنهاد می‌گردد که در پژوهشی دیگر متغیرهای واسطه‌ای موثر بر استفاده از فضای مجازی و عملکرد خانواده مورد بررسی قرار گیرد.

تعارض منافع

نویسندگان این مقاله هیچ گونه تعارض و تضاد منافع با یک دیگر ندارند.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از تمامی پژوهشگران و کلیه افرادی که در تدوین این پژوهش نقش داشتند تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

- احمدی، عزت‌اله؛ عدلی پور، صمد؛ و میرمحمدتبار، احمد (1394). تاثیر شبکه‌های اجتماعی فیس بوک بر ارزش‌های خانوادگی دانش‌آزموزان مقطع متوسطه شهر تبریز. فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، 9 (4)، 107-134.
- برک، لورا (1387). روان‌شناسی رشد؛ از نوباوگی تا بزرگسالی. جلد 1. تهران: انتشارات ارسباران.
- تاج‌آبادی فراهانی، محمد؛ شکرپیگی، عالییه؛ و مهاجری، اصغر (1398). رابطه عملکرد شبکه‌های اجتماعی مجازی با شیوه‌های همسرگزینی. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، 6 (19)، 167-204.
- جلالی، یوسف؛ اسکندری، حسین؛ برجلی، احمد؛ سهرابی، فرامرز؛ و عسگری، محمد (1401). پیکربندی و اعتباریابی الگوی روانی اجتماعی هویت نوجوانان پسر ایرانی: یک مطالعه روایتی. پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، 12 (46)، 79-100.
- حاج محمدی، فرشته، و حاج محمدی، سمیرا (1397). تاثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده. فصلنامه علمی- ترویجی در حوزه اخلاق، 7 (28)، 209-224.
- حسین پور، جعفر؛ و عرب مومنی، علی (1396). تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت نهاد خانواده. فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، 8 (32)، 33-61.
- حیدری، حسین (1400). مطالعه جامعه‌شناختی تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر روابط بین زوجین (مطالعه موردی: شهر تهران). فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی، 9 (2)، 67-90.
- خالدی، اسد؛ مهدوی، سید محمد صادق؛ و ساروخانی، باقر (1395). مطالعه جامعه‌شناختی رابطه بین فناوری‌های نوین ارتباطی و ارتباطات خانوادگی در شهر شیراز. پژوهش‌های ارتباطی، 23 (3)، 65-91.
- خدامرادی، طاهره؛ سعادت، فرحناز؛ و خدامرادی، طیبه (1394). بررسی میزان تاثیر استفاده از فضای مجازی بر ارزش‌های خانواده (مطالعه موردی: معلمان مقطع متوسطه سازمان آموزش و پرورش استان ایلام). فرهنگ ایلام، 15 (44 و 45)، 155-167.
- خوش صفا، حسن؛ و کفاشی، مجید (1395). بررسی رابطه شبکه‌های اجتماعی مجازی و ارزش‌های خانواده. فصلنامه راهبردهای اجتماعی فرهنگی، 6 (23)، 173-200.
- درشتی، حنا؛ شیرمحمدی، مهدی؛ و ادیبی، علیرضا (1398). تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت نهاد خانواده. فصلنامه ترویجی بصیرت و تربیت اسلامی، 123-150.

- رضاپور، رویا؛ ذاکری، محمد مهدی؛ و انتصار فومنی، غلامحسین (1394). رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با ادراک تعاملات اجتماعی، شخصیت خودشیفته و احساس مثبت به همسر در زوجین استفاده کننده از شبکه‌های اجتماعی. فصلنامه خانواده و پژوهش، 38، 57-79.
- رئیس، سید موسی؛ انصاری، حمید؛ و موسایی، میثم (1400). میزان استفاده از فضای مجازی بر اساس متغیرهای تعاملات اجتماعی و فرهنگی اعضا خانواده. فصلنامه خانواده و پژوهش، 18 (3)، 137-152.
- زینالی، زهرا؛ و زینالی، علی (1401). مدل اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی: نقش عملکرد خانواده با میانجیگری نیازهای اساسی روان‌شناختی. پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، 48، 20-34.
- شکرپیگی، عالیه (1396). بررسی جامعه‌شناختی رابطه مصرف شبکه‌های اجتماعی مجازی و ظهور تحولات در روابط زناشویی زوجین منطقه یک شهر تهران. مجله جامعه‌شناسی ایران، 18 (2)، 95-127.
- شهبابی عنبران، بهجت؛ جعفری، علی؛ هاشمی، شهناز؛ و سلطانی فر، محمد (1401). هویت‌های دوگانه در فضای مجازی و واقعی براساس تجارب زیسته نوجوانان؛ تحلیل مضمون. فصلنامه مهارت‌های روان‌شناسی تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تنکابن، 13 (2)، 47-59.
- عطایی کچویی، پری؛ انصاری، ابراهیم؛ و کیانپور، مسعود (1396). تحلیل جامعه‌شناختی تاثیر استفاده از فضای مجازی بر نظام ارزشی افراد در خانواده‌ها (مقایسه مناطق شهری و روستایی اصفهان. مطالعات جامعه‌شناختی شهری، 7 (22)، 157-178.
- عطایی. پری. (1394). تحلیل جامعه‌شناختی تاثیر فضای مجازی بر ارتباطات افراد در خانواده‌ها (مورد مطالعه: شهر اصفهان). دومین کنفرانس بین‌المللی علوم رفتاری و مطالعات اجتماعی، 1-19.
- فراهانی، حجت‌اله؛ و عریضی، حمیدرضا (1388). روش‌های پیشرفته پژوهش در روان‌شناسی. اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- فلاحی، علی (1395). تحلیل کیفی و کمی تاثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی در ساختار خانواده. فصلنامه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده، 11 (35)، 170-151.
- قنبریان برزیان، علی؛ و درویشی، مریم (1395). بررسی تاثیر مصرف فضای مجازی بر دینداری و ارزش‌های خانواده-مطالعه موردی اصفهان. فصلنامه جامعه‌شناسی سبک زندگی، 2 (8)، 219-245.
- گرینبرگ، لزی (2019). مربیگری در درمان هیجان‌مدار: هدایت مراجعان در کار با هیجان‌هایشان، ترجمه دکتر محمد آرش رضانی، زینب باقری و ایمان همت یار 1398. تهران: روان.
- گیدنز، آنتونی (1395). جامعه‌شناسی، ترجمه ی منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- موسیوند، محبوبه؛ زارعان، منصوره، و کابلی، مریم (1400). مدل‌یابی اعتیاد به اینترنت براساس سبک‌های هویت و عملکرد تحصیلی: نقش واسطه‌ای افسردگی. پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، 11 (44)، 73-92.
- هاویت، دنیس؛ و کرامر، دانکن (1388). روش‌های آماری در روان‌شناسی و سایر علوم رفتاری، ترجمه پاشا شریفی و دیگران، تهران: انتشارات سخن.
- Alharbi, A., Dong, H., Yi, X. & Khalil. I. (2021). Social Media Identity Deception Detection: A Survey, ACM Computing Surveys, 54 (3), Pp: 1-35.
- Buss, J., Le, H., Haimson, O.L. (2021). Transgender identity management across social media platforms, Media, Culture & Society, First Published June 27, Research Article: <https://doi.org/10.1177/01634437211027106>.
- Carr, C. T., & Hayes, R. A. (2015). Social media: Defining, developing, and divining. Atlantic Journal of Communication, 23 (1), 46-65.
- Dobbs, S. (2018). Connected: Social media use and quality family time. Long Beach, CA: California State University.

- -Dworkin, J., Rudi, J. H., & Hessel, H. (2018). The state of family research and social media. *Journal of Family Theory & Review*, 10 (4), 796-813.
- -Khalid, A. (2017). Impact of Internet on social connections in family system: A survey study of residents in Lahore. *Arts & Social Sciences Journal*, 8 (3), 1-9.
- -Kiesler, S. (Ed.). (2014). *Culture of the Internet*. New York: Psychology Press
- -Lopez, A., G. & Cuarteros, K. G. (2018). Exploring the effects of social media on interpersonal communication among family members. *Canadian Journal of Family and Youth*, 12 (1), 6-80.